

A torzult gyász jelei

(Szilágyi István: Kő hull apadó kútba)

Összefoglalás ♦ Az elnyomott traumaélmények, a gyászhoz kapcsolódó tagadás és büntudat, a viselkedésminták kényszeres követése személyiségtorzító hatású. Szilágyi István lélektani regényében (1975) a múlt századelő erdélyi – partiumi világába kalauzol. Jogászhallgatóként és íróként a büntetlenül maradt bűnök belső, személyiségdeformáló hatásai foglalkoztatták. Ezt ábrázolja – megtörtént esetből kiindulva – egy, az elviselhetetlen létforma elől Amerikába kivándorolni készülő parasztember és gyilkosa tragédiájában.

1. Keletkezéstörténet

Szendy Ilka – a regény főhőse – megöli napszámos szeretőjét, Gönczi Dénest a múlt századelő magyar történelmi Részekhez tartozó kisvárosában. A tetemet titokban telkük kiszáradt kútjába dobja, követ hord rá, ezzel temeti egész hátralévő életében. Az író a mű megfilmesítéséhez írt megjegyzéseiben azt vallotta, hogy a regény nem más, mint „... egyetlen extrém cselekedet, a Szendy Ilona által elkövetett gyilkosság motiválására tett kísérlet négy és félszáz könyvoldalon.”¹

Ezen túlmenően pedig: „... mi történik a bűnössel, ha annak tettét a társadalom (igazságszolgáltatás stb.) – mert esetleg nem derült fény reá – nem torolja meg; milyen roncsolódás mehet végbe ilyen esetben az emberi lélekben; sors és lélek hogyan gyürkőzik; rend, erkölcs és szokás hogyan érvényesíti hatalmát, milyen választ adhat egy ilyen végletes emberi döntés kihívására ...”²

Sőt: ki a bűnös, és ki az áldozat valójában? Ilka meditációiban próbálja megfejteni az összefüggéseket, haláláig keresi önmagát a családjá, a város és a táj múltjában.

---

¹ Szilágyi, 1980a: 43.

² Szilágyi, 1980a: 45.

A tettét és gyászát elrejtteni kényszerülő lány és szociokulturális közege, az ábrázolás lélektani hitele arra enged következtetni, hogy Szilágyi István több, közvetlenül ismert élményanyagból dolgozott, mint amelyekről eddig a nyilvánosság előtt beszámolt.³

2. (Idő)szerkezet, narratíva

Múlt és jelen állandó egybeépülése mellett a regény felépítése az Ilka–napszámos viszonyt mint fővonulatot tekintve két nagy struktúrára osztható. Az első szerkezeti egységet a regény 1-4. fejezetei adják: ezekben történik az okok feltárása, míg a másodikban (5-9. fejezet) a következmények kifejtése. A konstrukció első négy fejezete a gyilkosság utáni két napot, míg az utolsó öt fejezet az azt követő hónapok eseményeit mutatja be – a teljes műre jellemző folyamatos idősíkváltások közben. Az egymást követő fejezetek közötti kapcsolatot a szerkezeti egységek végéről a következők elejéig átnyúló idézetek teremtik meg.⁴

Az Ilka–Dénes szüzsé márciustól a következő év szeptember végéig tart, míg a megidézett történeti események korszakokon átívelők: Rákóczi, a '48-as forradalom, az 1904-es orosz-japán háború. Ilka személyes életéből 11 és fél év elevenedik fel: 15 éves, amikor a város új harangját szentelik, azon év nyarára datálható szerelme a legátussal, augusztusban követi ezt az abortusza, decemberben pedig, még annak az évnek a végén apja halála. Kilenc év múlva kezdődik a rangon aluli kapcsolata napszámosával (tavasz), az év novemberében anyja, Szendy Krisztina halála. A következő év márciusában történik a gyilkosság (az Amerikába induló napszámos megölése), szeptemberben Ilka halála.⁵

---

³ A szerző legutóbb egy fiatal íróknak szervezett nyári táborban beszélt könyve keletkezésének okairól, kérdésfelvetéseiről. L.: Szilágyi (2012); a Kő hull apadó kútba a videó 11:40 – 18:25 (p:ms) részei között került szóba. Teljes egészében igaz rá Rigó Béla (1997: 316) elemzése: „*Álarcot visel. [...] A róla készült riportok arról tanúskodnak, hogy nehéz dolog lehet őt ismerni. A toladó kérdéseket okos közhellyel hártja el. Szakmai kérdésekre hibátlan, ám elvont eszmefuttatásokkal felel. Ha a kérdező nem unja meg a kergetőzést, akkor arra is hajlandó, hogy nyíltan közölje... személyisége rejtettebb titkait esze ágában sincs kiszolgáltatni.*” A közelmúltban megjelent egy lírai portré is, érdekes adalékokkal a műről (Szilágyi, 2014.).

⁴ A regény cselekményszervező motívumairól, amelyek a kompozíció, és a szövegmű több szintjén is érvényesülnek: "A motívumok ritmusát a büntudat szabja meg, ezért különösen jelentéssé válnak a bibliai elemek, a húsvéti képzetkör alapideje és a pogány mitológia átokrituáléja. Végül a motívumok mitikus erőterbe rendeződnek, amely tárgyi elemekből (kő, kút, disznó, szekér), bibliai és mitológiai összetevőkből (csipkebokor, húsvét, oló, kőhordás, boszorkány), romantikusan értelmezett történelmi modellből (fejedelem), hiedelem- és folklorisztikus mozzanatokból (böjt, lilium, tükrös, táltos), pszichopatológiai szimptomákból (álmok, látomások, automatizált cselekvések, spontán rejtekezés) és a szín- és névszimbólika változataiból építkeznek." (G. Kiss, 1982: 76.) Valamint: a szakirodalomban mindeddig nem publikált kocsis babonakör említendő (Zengő, 1998: 17-18.).

⁵ Az idő-szerkezet összefoglalásában itt Görömbei Andrásné (1998), Cserhalmi Zsuzsa (1998) és Vincze Hanna Orsolya (2010) elemzését követem. Vö.: Szilágyi, 1980b: 268.

Dorrit Cohn *Áttetsző tudatok*⁶ című művében a 3. személyű elbeszélő szövegekben a tudatábrázolás három típusát különbözteti meg. A pszicho-narrációban az elbeszélő „beszél” szereplője tudati folyamatairól. Az idézett monológban a szereplő saját mentális megnyilatkozása kerül elének, az elbeszélt monológban pedig ugyanez a narrátor szövegében. Jóllehet mindhárom közlésmódra találunk példát, a *Kő hull apadó kútba* sokszor a pszicho-narrációt érezteti meghatározónak, az elbeszélő hangsúlyos jelenléte, helyenként túlírt, analizáló sorai, túlértelmező szerepe miatt.⁷ A szövegszervező dialógusok s az íráskép: gondolatjel nélküli párbeszéd, az ebbe iktatott belső monológok, egyenes és szabad függő beszéd váltakozása teszi észrevehetetlenné az egyes beszédmódok közti átmenetet. Olykor egy-egy eseményt több nézőpontból is megismerhetünk (változó fokalizáció). A főszereplő énjéről leváló, önállóuló lelki folyamatok bemutatását dőlt betűs szedés különbözteti meg.

3. A lelkek temetője

A regénybeli *Jajdont* az irodalomkritika egyezményesen Szilágy vármegye székhelyével, az író gyerekkorának helyszínével, Zilahhal azonosította. A Szilágyság vidékének Ilosvayt, Kölcseyt és Adyt termő "balladás szötte" még az első világháború idején is elzárt világ volt: egyetlen vicinális kötötte össze a Nyugattal. Ugyanakkor történeti földrajzát nézve állandó katonai átjáró: a Magyarországot Erdéllyel összekötő két legfontosabb hadiút (Meszes-szoros, Karika útja) érinti területét. A kurucok győztes és vesztes csatákat egyaránt vívtak erre: Zsibó, Goroszló, Somlyó dimbes-dombos, katlanszerű világa magához vonzotta a bujdosókat is.

A peremvidéklét és környéke a szenvedésekkel telt, a nehéz fizikai munkát idéző műbeli nevekkel kerül elének: *Verőfény, Törvess, Gerebse, Éhmező, Egrestelke, Hegyeshát*. Társadalma hajnaltól napestig dolgozik, akár szegény, akár tehető. A kor jajdoni emberét így mutatja be az író: „... egy emberfajta ... a maga képére formált egy tájat, teremtett, épített, gyarapított, miközben legkevésbé saját magát kímélte ... majd egyszer csak mintha méltatlanul válna mindarra, amit örökül kapott ... romlani, veszni hagyja javait, bomlani hagyja világát ... ugyanazzal a konoksággal, amellyel épített, most romlását sietteti — talán mert szétporlott, elmállott benne valami létében megtartó kötőanyag.”⁸

Az olcsó nagyipari termékek betörésével magukra maradt vásárosok, tímárok, gazdag cívisek, de még a szőlőkapások is, a megmaradást, távlatot már csak Amerikába vándorlással

⁶ Cohn, 1996: 97.

⁷ A szerző a 2001-es Magvető-kiadásra rövidített a regényen, ezután nevezi magát a mű „javított kiadás”-nak.

⁸ Szilágyi, 1980a: 56-57. L. ehhez: Alexa, 1999: 139., Szilágyi, 1980b: 452. Ellenpont: Pomogáts, 2013: 342.

remélők tanúskodnak egy kohézióját veszített társadalom reménytelenségéről. Jelen van egy, a regénybeli máig ható történeti trauma. A céhes világ megszűnte után is kasztos, a közösségi hierarchiának kiszolgáltatott, saját sorsukba beleszólni képtelen emberek elszakadtak az életformát alakítani képes lehetőségektől. Ebben a világban a kallódó lélek is gyakoribb. A lassan értelmes céljait, felelősségét veszítő, teremtett világát felélő és annak végét előre látó, de azt kivédeni képtelenek félelmeiben a ma embere is ráismerhet szorongásaira. Szendy Ilka gondolataiban: „*Mi a bajuk ezeknek ... Hogy csak a konyháig engedték őket? – a fináncot odáig se. A végrehajtó is csak a verandáig jöhetett. Szobáink küszöbét a magunkfajrán kívül csak a doktor lépheti át, meg az úrvacsorával a tiszteletes.*”⁹

A jajdoni tímárlány két letűnt dinasztia (a Szendyek és a Simonffyak) sarja, öreg szülők kései, magányos gyereke, kistestvérei még csecsemőkorukban elhaltak.¹⁰ Négy polgárit végzett, a helybeli előkelőkre ruhát varrt, korán nagy örökségre és vénlányságra jutott, uradalommal vesződő, odahaza bort mérő kisasszony. Serdülőkori sérülései (abortusz, apja halála), a pszichésen terhelt apai rokonság,¹¹ érzékenysége, gőgje mögött a jajdoni rend megvetése, de a saját családjával és önmagával szembeni kibékítetlen indulatok is állnak. „*Csak olyan gyászosak ne lennének, mikor borért beállítanak. Adják el a gyászukat, mire az nekik. Adják el borért [...]. Óbort kapnak érte, úgy rúgjanak be, hogy megvesszenek. Hogy levetkőzze arcuk a gyászt. Igen, jó lenne, ha itt hagyhatnák a gyászukat, Szendy Ilkának szüksége volna rá. [...] No de úri fejtartás, szegények gyászos nézése Jajdonban nem eladó. Egyik azt gyászolja, amit meg sem szerzett, a másik arra tart rá, amit elkótyavetyélt.*”¹²

A műben lassan feltárul egy generációkon átnyúló bosszú- és konfliktussorozat, amely Ilka apai felmenőinek titokzatos halálához vezetett. Gönczi Dénes nagyapja vagy nagybátyja

---

⁹ Szilágyi, 1980b: 31.

¹⁰ „Anyja, igaz, neki is emlegette valamikor azokat a gyermekeit, akik húsz s valahány esztendővel születtek s haltak meg az ő világra jötte előtt. Négy vagy öt testvére lett volna; arra sem emlékszik már pontosan, anyja hányról mesélt. Torokgyík, skarlát vagy más ezekhez hasonló vész vitte el őket [...] A Kápolna utcai temető gerince alatt az egyik horpadásban sokszor elnézegette azokat a kicsi földdudorokat az elbozótosodott szilvafák alatt. Fölöttük, a ponkon, ott nyugszik Szendy Endre, s tavalyl ős óta Szendy Krisztina. Fejüknél fekete márvány sírkő.” (Szilágyi, 1980b: 89-90.)

¹¹ A „Szendy-kupák”: Szendy Endre unokatestvérei. Albi, a bugyuta fiú, és nőtestvérei: Liluka, Berta és Boriska, akiket kerül az „ép” rokonság. A vénlányoknak egyszer állítólag gyermeket rabolt Albi. A jajdoni Faggyas Józsi értékelése szerint: „A kupákról nincs mit mondani, azok futóbolondok voltak, mióta a világ. Azt hiszem, titokban ették is, nemcsak túrták a földet. Ilyen volt már az apjuk is, aki a kisasszony nagyapjának testvérébátyja volt.” (Szilágyi, 1980b: 393.)

¹² Szilágyi, 1980b: 39. L. még: „Megbosszulni amúgy sem szoktak itt, csak jó cselekedetet. A jótett megbocsáthatatlan, mert emelt fővel elviselni nem lehet. Az emelt fő pedig mindennél fontosabb.” [...] „Ha ezek az úri népek eladnák mondjuk a fejtartásukat, talán vásárolna belőle valamennyit. A nézésükből, abból is; mely előtt mintha köd lebeg. Hiába beszél hozzájuk a tiszteletes, átnéznak ezek rajta is.” (Szilágyi, 1980b: 23., 37.)

az áldozata a Szendyek felállította halálos tolvajcsapdának. Szendy Bálintot, a kisasszony nagyapját ezért állítólag az egrestelki áldozat rokonsága ölte meg, a halált balesetnek álcázták. Faggyas szolgáló nem tanulhatott mesterséget a biztos megélhetéshez, mert elcsapta az inaságtól Ilka apja, a közös cselédlány-szerető és a tímárműhelyből ellopott bőrök miatt. Szendy Endrét guta üti meg, miután a Göncziek becsapták egy malacvásáron. Endre úr nem volt hajlandó megmenteni Simonffy Bélát, Ilka édesanyjának testvérét a kártyaadósság utáni erkölcsi megsemmisüléstől. Az örökség kérdése a Szendyek és Simonffyak közé állt.

Míg Ilka bogozza a családtörténet általa csak homályosan, hírből ismert elemeit, Jajdon látja az egyén személyes meghatározóit, múltjának gyökereit: *"Márpedig ha valaki Jajdon által megnézetik, annak száz évre visszamenőleg minden őseit látják. Azt, hogy hány hajadon maradt pártában a fajtájából, csakúgy számon tartják, mint azt, hogy hány ember lett iszákos, hány akasztotta fel magát, ki volt zsugori, ki tékozló, ki szoknyavadász. A szóban forgó valaki pedig nyilván arra az ősére üt, akinek a köz megítélése szerint talál rá a köntöse."*¹³

Ilona környezetének (pl. Faggyas, Béla bácsi) faggatásával, meséltetésével harcot vív egyfajta autobiográfia-amnézia ellen: *"Tudja, bátya, egy idő óta keresem magamat azokban, akik körülvesznek. Csakhogy apám s anyám meghaltak, így hát ezt későn kezdtem el ahhoz, hogy magamra is találhatnék. Néha úgy rémlik, nem ismerem bátyát. Olykor pedig magamnak is idegen vagyok. Máskor viszont érzem, amióta csak Simonffyak meg Szendyek élnek, én azóta egyvégtében figyelem őket, minden szándékukról, pillanatukról tudok. Látom, hogy születik anyám. Érti, bátya, anyámat látom, amint születik. Látom, Szendy nagyapám hogy kapja arca elé esetlen kezét, mikor a Verőfényen agyonütik."*¹⁴

Ilka lelkének árnykereglése, e mulandóságörvénnyel jelen látomássá dermed énfürkésző, múltidéző önmaga számára: *"Mert súlyos forgatagként most minden tárgy itt kering, ebben a szobában, mely valaha is fölbukkant a közelében. Elevenedik, halványul, majd megint újraszületik mindaz, mit emlékezete és képzelete földidéz, egymásra torlaszol. Lelke úgy dobálja, kuszálja, hánytorgatja s rendezi újra meg újra élete elmúlt idejét, pillanathalmazait, mintha ugyan sikerülhetne valami időnyészettől óvni tűnő világokat. [...] Hiszen itt lebeg özvegy Szendyné sóhaja is valahol félúton e szoba felé: talán az orvost várja, talán az urát hazáza."*¹⁵

Az egykor világa azonban nem csak a személyes, illetve családi sorsot determinálja: a teljes jajdoni jelennek lesz szerves része a múlt. A hajdanvoltnak a jelenben élőkre szabadulá-

¹³ Szilágyi, 1980b: 240.

¹⁴ Szilágyi, 1980b: 475.

¹⁵ Szilágyi, 1980b: 500-501.

sát, ellenük fordulását mutatja Szendy Krisztina temetési menetének nyomasztó képsora: „*Mintha őseik szétmállott húsában taposnának e késő, erőlködve menetelők – múltjuk koloncaként tapad rájuk a sár. A barna, agyagos földből felnyúlnak utánuk rég eltemetett anyáik – bordák, csigolyák hínárjába gabalyodnak a csizmák a sár alatt. Csontkezek bozótja kapaszkodik rájuk a mélyből, visszahúzza ez arasznyi előrejutásért kínlódó népet. Ükapák hintáznak, lebegnek ott alant az agyagban vergődők léptein. Miért akarják idekötni az utódokat? [...] Talán attól rettegnek odalent, hogy ezek itt most együtt kijutnak ... hogy más hazát szemeljenek ki maguknak ... Őket pedig, rég-holtakat itt hagyják a mélyben, agyagba gyűrve, palába ásva, gyökerek alá taposva, és nem kondítanak többé harangot emléküik fölött?*

A holtak nem bíznak az élő maradékban. [...]

Miért fél a táj és miért retteg a rögbe hullott megannyi ő, hogy kigyalogol innen, aki él?”¹⁶

Szilágyi Jajdonjában az elvándorlás, a hűtlenség, a közösségből való – annak létét veszélyeztető – kiszakadás, a kollektívség traumája. Ez a pszichózis sugárzik át a környezet elemeire a felzaklatott képzelet patológiás megnyilvánulásaként. *"Ha valaki itt hagy, becsapottnak, rászédettnek érzed magad, hiszen te elhitted, hogy most és így és itt van értelme létezésének. Mikor itt hagy valaki, gyanú ébred benned: akik elmentek, tudtak más, üdvösebb idők létezéséről, csak titkolták előtted, hogy téged abból kirekesszenek."*¹⁷

3.1. A torzult gyász

A veszteség megélésében mind a gyásszal érintettnek, mind a környezetének nehézséget okozó, a szokványostól eltérő, pszichoszomatikus tüneteket mutató, azaz a komplikált gyász¹⁸ fogalomkörébe tartozik a torzult gyász is.

A komplikált gyászra hajlamosító tényezők sokfélék lehetnek, pl. az elhunythoz fűződő dependens kapcsolat, az ambivalencia, a tagadás, a kriminalitás (gyilkosság, bűneset stb.), a hiányos szociális kapcsolatok, ill. halmozott és feldolgozatlan korábbi veszteségek. A torzult gyász formái pszichoszomatikus, valamint pszichiátria kórképek reaktiválásában vagy ki-

---

¹⁶ Szilágyi, 1980b: 214-215. A két Simonffy-testvér kapcsolata: *"Mintha életben temetnék s gyászolnák el egymást. Mint akik nem bíznak a gyászmenetben és abban, hogy kik utánuk maradnak, őszintén megkönnyezik halálukat. De mintha még egymásban sem bíznának, és ekként, egyik a másikat ellenőrizve, gyászolják előre majdani tüntüket."* Ilkát *"... talán mióta él, kíséri és kísérti szülei, nagybátyái, nagynénéi szobáiban az élve enyésző emberi test lebegő párája, ..."* (Szilágyi, 1980b: 279; 243.)

¹⁷ Szilágyi, 1980b: 93-94. A kiemelés tőlem: ZP.

¹⁸ Pilling, 2002: 155-158.

váltásában nyilvánulnak meg (az utóbbiak között függőségek, abúzus, promiszkuitás, disszociatív zavarok,¹⁹ illetve kényszerbetegségek²⁰ is előfordulhatnak.).

Szendy Ilona rég meglévő családi, serdülőkori sérülések hordozója. Ezek között kiemelkedő a *megostoroztatás* és az *éjjeli vonat* motívuma. Az emlékeiben újra-újra visszatérő egykori, ártatlanul elszenvedett ostorcsapások²¹ az apjától a szüzessége elvesztéséért kapott második megostorozáshoz kapcsolódnak.

A szülei kommandálta református gyakornok-prédikátorral való kapcsolata abortusszal végződött, a lány jó hírért csak az újmódi doktor elvégezte beavatkozás menthette meg őt mázsa bokszbőr árán. A műtét céljából történt éjjeli, vörösvári szekerezés képei, és szülei rejtett hibáztatása többször felmerül Ilkában: *“Amint a kertek között az ösvényen fölfele az Éhmezőnek kanyarodott, eszébe jutott apjával az az éjszakai szekerezés. Abban az évben volt ez is, amikor konfirmált, s aztán első szerelme leáldozott. Anyja és ő hátul a szekérkasban kucorogtak, apja a bakon ült, verte a lovakat. Augusztusi holdatlan estén indultak, a vörösvári úton robogott velük a szekér, a Jajdonnál is kisebb kisvárost, ahová őt az újmódi doktorhoz vitték, meg kellett járni hajnalig. De a lovak csak a fele ütleget kapták: előre és hátra egyaránt sújtott Szendy Endre ostora. Egymáshoz bújtak, majd egyre hátrább húzódtak anyjával, míg hátukat a szekérkas vesszőfonadéka kezdte ki. Karjukat arcuk elé emelték, de az ostorszíj vékonya elől nem volt menekedés. Szendy Endre pedig mintha nem is tudna róla, hogy lányát és nehéz szuszogású, sírós asszonyát veri. Mintha maga előtt sem volna hajlandó bevallani, hogy rajtuk most bosszúját tölti ki. Azok pedig akárha cinkosai lennének a dühös csápolásnak, nem jajdultak, nem sírtak, csak reszketve, némán kapkodták kezüket szemük elé. Visszafelé félig aléltnak feküdt a saroglyában, anyja mellette ült, sötéten hajolt fölfele, apja a lovak mögött oly távolinak látszott, mintha dombok sokasodnának közöttük, roskadtan ült a virradatban, s már nem suhogtatta ostorát. [...]*

No lám, még én fájlaltam, hogy nem maradt apámról olyan emlékem, ami velem

¹⁹ Disszociatív zavarok (DID): „... a tudat, az identitás, és az emlékezés folyamatos integratív funkciójának hiánya vagy megváltozása: a megszokott realitásélmény elvesztése, valamint a beteg identitástudatának elvesztése egy új identitás felvételével.” (A pszichiátria ..., 2009: 866.) Kiváltó okai közt a gyermekkori traumák, pl. abúzus, ill. a nyomasztó distressz szerepel legtöbbször. A betegség nőknél gyakoribb. DID: *dissociative identity disorder*. Korábban használt megnevezéssel: multiplex személyiségzavar (MPD) vagy többszemélyűség, röviden: „multi”, amely terminológia használata megnehezíti az egyértelmű elkülönítést a skizofréniától. MPD: *multiple personality disorder*.

²⁰ Kényszerbetegség (OCD): „... zavar, amelyben a személyt visszatérő, nem kívánt gondolatok gyötrik, ismétlődő és merev viselkedésmódokra, mentális tevékenységekre kényszerül, melyek akadályoztatása esetén intenzív szorongást él át.” (Comer, 2005: 654.). OCD: *obsessive-compulsive disorder*.

²¹ „Azt az ökörhajcsártól elszenvedett véletlen ütést bizonyára régen elfelejtette volna, ha nem kelti fel s nem rögzíti emlékét röviddel azután a második, a szándékos megostoroztatás.” (Szilágyi 1980b: 243.)

kapcsolatos. Hát kell ennél különb? Csúfondáros, magával gonoszkodó kedvre derült. A vörösvári kiruccanás akkor öt mázsa bokszbőr árába került. Még panaszkodjam, hogy nem áldoztak reám eleget. Öt mázsa bokszbőr árából nem egy tímárlányt férjhez adnak, egész csinos kis hozomány. Apámnak csak a jóhírem annyiba került. Csitrilány koromban. De legalább megvan. Akár a füstre is feltehetem. [...] A vörösvári utat követő napokban anyja csak ült az ágya szélén, ápolgatta és kitartóan sírdogált.”²²

A szüzességét elrabló ifjú az éjféli vonattal utazott el Jajdonból és a Szendy lány életéből. *“Mire bement, szülei már lefeküdtek, őt ébren érte az éjféli vonatfütty, erre biztosan emlékezett. Mert Jajdonból mindig éjjél után indul az egyik vonat. A legátus is azzal utazott.*

Mikor a fenyves szélében üldögélt, akkor, a nyár eleji kora délutánban, még nem tudta, arra az éjféli vonatsípolásra később egyszer még nagyon odafigyel.”²³ Gönczi Dénes is az éjféli vonattal utazott volna el Jajdonból és Szendy Ilkától. Az áldozatával továbbra is dialógusban maradó kisasszony gondolataiban: „Szűzen kellettem volna neki. Hát egy szűzzel életében érje be minden férfi. Több nem jut. Vagy Mari nem szűzen lett az övé? Azért emlegette fel nekem?”²⁴

“Még azt mondja Mari: «én ne lettem volna jó neki?» Hülye Mari. De én, én mért nem voltam jó neki? Nem, ezt nem tudta elhinni a nyomorult. Ha sánta lettem volna, csak icipicit sánta vagy himlőhelyes, bár kancsi egy kicsit, akkor, amíg él, addig jár ide. Akkor elhíszí, hogy ő is kellett nekem. A bolond. Mennyire szerette volna, hogy valami kis hibám legyen.”²⁵

A volt szeretőhöz búcsúzkodni betérő házasemberrel az utolsó szeretkezés előtt folytatott dialógusa kriminálpszichológiai esettanulmány lehetne. Számos jel utal ugyanis arra, hogy Ilka csak pár pillanattal előzte meg az úrnő-szolga torz szerelmi viszonyból szabadulni akaró Dénest a gyilkosság elkövetésében. Jóval később, a férje nyomait kutató Maritól értesülünk, hogy Dénes az amerikai útra szánt pénzt otthon hagyta elrejtve (tehát nem szándékozott elutazni).

A második elhagyást (a második *vonatfüttyöt*) azonban végül Ilka tette akadályozta meg. Gönczinével ura érthetetlen kivándorlásának okait legendázva, a lány identitását féltő cselekményt sejtethetünk: *„Messze van Amerika [...]. Talán nincs is Amerika. [...] Lehet, nem tudta szegény, hogy mások boldogsága árán nem boldogulhat az ember. Ő bennünket akart*

---

²² Szilágyi 1980b: 243-246.

²³ Szilágyi 1980b: 268.

²⁴ Szilágyi 1980b: 221.

²⁵ Szilágyi 1980b: 380.

itthagyni a boldogtalanságban, tégedet, engemet. Nem hiszem, hogy sikerült neki. Nem sikerülhetett. Itt kellett volna hordozza a boldogtalanságát ő is, míg él, a Verőfényen, a szőlőtőkék között. Velünk együtt. Vagy lehet, arra gondolt szegény, hogy aki már nincs, az nem lehet boldogtalan. Mert hogy mindig azt mondjuk, a halottak boldogok. Vajon nem azt szerette jobban közülünk, amelyiket el tudta képzelni halottnak is? Vagy csak arra gondolt, egy boldogtalansággal kevesebb terheli majd az ő boldogulását? Nem tudom, Mari. Ne faggassál engemet.

Az asszony közben már rég nem volt sehol. Pedig végig feléje fordulva beszélt. Mikor ráeszmélt, hogy Mari nem áll ott a küszöbön, meg kellett az asztal szélében kapaszkodnia. Csak nézte a nyitott ajtót, senki sem állt a küszöbön. A tornácon sem állt senki. Előrefutott a kapuig, kinézett, az utca néma volt. Jajdon néma volt. Aztán szél pillogtatta meg fennebb az utcai lámpa világát. Tarlón át fújta a szél.”²⁶

3.2. A disszociatív identitászavar

Önazonosságunk fenntartásának kulcsa a múlt, a jelen és a jövő között harmonikus kapcsolatot teremtő emlékezet. Ennek jelentős, a szokványos feledékenységgel, illetve fiziológiai okokkal nem magyarázható módosulása mentális zavar, például disszociáció lehet.

„A disszociatív tünet az identitás, az emlékezet, a tudati állapot, a környezetpercepció normálisan integratív működésének a zavara vagy megváltozása.”²⁷

Rendszerint az élet lényeges, stresszes, traumatikus eseményeinek felidezéséhez társul ilyen gátlás. (Extrém testi és lelki fenyegetettség jól integrált személyiségnél is kiválthat efféle regressziót.)

„Disszociáció: Az a helyzet, amelyben két vagy több lelki folyamat létezik együtt anélkül, hogy összekapcsolódnának. Elhárító mechanizmus. [...]”²⁸ Ad absurdum példája az én személyiségváltozatainak modelljével leírt gazdaszemélyiség és alszemélyiségeinek kialakulása. Az alterek mint én-változatok saját érzelmi, emlékezeti, magatartási kultúrával bírhatnak. (A személyiségváltozatok többnyire egymástól függetlenek, de – akár részben, akár teljes egészében – tudhatnak is egymásról.)

„A disszociáció az integrált információfeldolgozási folyamatok akut zavaraként, «rövidzárlataként», valamint hosszú távú alkalmazkodási folyamatként is értelmezhető. A disszociáció az észlelés, az érzelmek és a kogníciók differenciált feldolgozásának és integrációjának

---

²⁶ Szilágyi, 1980b: 604-605.

²⁷ A pszichiátria ..., 2009: 326. L. még: Dr. Infó ..., 2014: disszociatív önazonosság-zavar címszó. Illetve a Dr. Diag. ..., 2014: disszociatív zavarok.

²⁸ A pszichiátria ..., 2009: 866. L. még: Gyógyinfók ..., 2014: BNO-kereső adatbázisában az F4400-F4490-es kódtartományt.

az elégtelenségeként jelenik meg, ugyanakkor a traumatikus érzelmi tapasztalatokkal történő alapvető megküzdési módra is utal.”²⁹

Az egyén a számára ellentmondásos, elfogadhatatlan emlékeket, konfliktusokat választja le (azaz: disz-szociálja) a tudatos énképéről. Komplex reakciómintázat ez tehát, szoros összefüggésben az akut és a poszttraumás epizódokkal. Hajlamosító tényezők: az igen szoros függőségi kapcsolat, az alacsony műveltség, illetve az egyes közösségi, kulturális hatások. Az indikációt többnyire számos tényező együttese váltja ki.

A bűn tudata, annak kényszerű rejtése, a műben feltáruló mentális jelenségek a disszociatív identitászavar és egyes kényszeres rendellenességek szimptomáit mutatják.³⁰

*“Aztán a hét vége fele ez az énlátás, ez a magafürkészás egyre jobban közelített ahhoz a félig ájult álombeli állapothoz, mely úgy megijesztette volt Béla urat. Láttá közeledni magát kővel rakottan és közben úgy rémlett, Mari a szobában ül s íratja, ugyancsak ővele, Dénesnek a levelet. A kosarakkal közelgő Szendy Ilka erről mit sem tud, csak jön az ösvényen, márpedig arra szembetalálkozhat majd Marival. Az őket kívülről tehetetlenül figyelő ki tudja immár hányadik Szendy Ilkának pedig el kéne térítenie azt a lányt az Éhmező felé, vagy Marit kéne megakadályozni abban, hogy az ösvényen rövidítve induljon haza Egrestelkére. De Mari nem mozdul, talán éppen azt várja, hogy a követ cipelő lány megérkezzen, mert ki akarja lesni, hogy az hogyan zúdítja be a kosarak tartalmát a kútba, a disznóól alá. Máskor meg bátyjával beszélget odabent. A messziről figyelő Szendy Ilka intené őket, fogják halkabbra szavukat, Faggyas kihallgatja, mit beszélnek, hiszen a vén csikasz ott ül a konyhában, s egymaga mulat. Minden valós és képzelt szerepéről egyazon időben külön-külön is volt tudása, és voltak olyan pillanatok, hogy e szétforgácsolt én valamennyi szilánkját látta együtt is.”*³¹

Az elképzelt valóságok és a realitás közti határok elmosódván Ilka története konfabulációba.³² hajlanak: *“De mikor is történt valójában az az eset Szendy Ilka és Gönczi Dénes között, ha megtörtént egyáltalán? Az ő életében vagy régen, nagyon régen? [...] “Hirtelenjében azon kezdett töprengeni, hogy amíg Jajdonban tartott a nagy fölzúdulás annak a*

---

²⁹ A pszichiátria ..., 2009: 328. L.: Gyógyinfók ..., 2014: BNO-kereső adatbázisa, a „disszociatív” kulcsszó találatai idézőjel nélkül begépelve.

³⁰ A műről megjelent kritikákban általános a skizofrénia emlegetése Szendy Ilonával kapcsolatban. Ezeket az értelmezéseket azonban irodalmárok és nem orvosok, pszichiáterek vagy klinikai szakpszichológusok írták. Az előbbiek nézetei a skizofrénia-ról hallott laikus közvélekedés talaján állnak. Van azonban atipikus jelenség is Ilka világában: bolyongása gyerekeket ijesztő „boszorkányként” pl. nem rokonítható a disszociatív fugával, szerepváltása, kóborlása nem öntudatlan.

³¹ Szilágyi 1980b: 485.

³² Konfabuláció: kóros meseszöveg, kitalált történet előadása megtörtént eseményként. (A pszichiátria ..., 2009: 870.)

hálátlan parasztembernek a meghíúsult gaztette miatt, addig ő hol volt, mit csinált. Halott volt, aludt, meg sem született, avagy tömlőcben ült?”

“És mindennek mennyi ideje?”

Később már azt sem tudta, mikor járt lent a városban, a mészáros meg a fűszeres boltjában. És honnan tudta, mit kell vásárolnia? Magát-elhatározatlan mégis hogyan vásárolta meg éppen azt, amire szüksége van? Tanácstalanul szabódik magával; a kemencében ropog a tűz – mikor rakta meg?”³³

3.3. Az obszesszív-kompulzív rendellenesség

A pszichés feszültség csökkentése, a kínzó szükségleteknek való megfelelés levezetése megjelenhet agresszív kényszer gondolatokban (obszesszió) és kompulzív (kényszeres) cselekedetekben.³⁴ A transzformáció: az elviselhetetlen mentális tartalom elviselhető cselekedetté alakítása, a belső készlet által kiváltott tett.

Jellemzőek a „babonás”, illetve szexuális tartalmú kényszer gondolatok; tipikus a társadalmi kapcsolatok beszűkülése, a kényszeres gondolatoknak való engedelmesség, a távolfartási rituálék, az ellenőrzési, gyűjtögetési kényszer.

A koporsó után vetett rög (kényszerűen elmaradt) kegyeletes aktusából Ilkánál a vezeklés motívuma lett (kőhordás-temetés). *“Az elkövetkező napokban rendre összeszedte a házuktól a külső utca-kútig a követ. De már azon a bormérő nagyvásárt követő estén felöltött benne: meddig és miért e cipekedés? Hiszen bizonyára hiábavaló. Vajon marad-e rá idő az egész kút feltölteni? és honnan lesz hozzá elég erő? De ha netán mégis sikerül a kút mélységéig a felszínig, a semmiig apasztani, azután majd mi következik?”*

Itt mindig elfulladnak gondolatai; később már azt sem értette, miért kell ezen töprengeni. Gyűjteni s hordani kell a követ – meghirdetetlen, számonkérletlen parancs. Ki róta rá? Mindegy, képtelen másképp tenni: engedelmeskedik. Éjszakába roskadó estéken egyre cipekedik.

Másnap képtelen volt visszaemlékezni, hogyan ért véget az előző esti viaskodás. Amint megbredt, első gondolata mégis az volt: vajon mennyi kő gyűlt fel tegnap az ól mögött?”³⁵

---

³³ Szilágyi, 1980b: 325-326.

³⁴ L. a Gyógyinfók ..., 2014: BNO-kereső adatbázisát, az F4200, F4220-as kódokat., illetve a „kényszer” kifejezés találatait idézőjelek nélkül írva. Továbbá: Dr. Diag. ..., 2014: kevert kényszeres zavar szócikk.

³⁵ Szilágyi, 1980b: 321-322.

A kőhordás egyben a halott kényszeres távortartási rituáléja is: „*Hányszor sóhajtott fel ezekben a napokban: ó, Dénes, jobb lenne, ha te gyötörhetnél. Én most már kiadósabban gyötöröm magam, mint te tudnál engemet. De te nem jöhetsz. Van köved. És én nem tagadhatom meg tőled a követ.*”³⁶

A kőhordást betetőzi a Gönczi rokonától vásárolt három kismalac deviáns, Dénes „gyermekeiként” való gondozása, nevelése, öltöztetése. A tetemet rejtő kút fölé tolt ólba hullanak Mari levelei is, amelyeket a kisasszonnyal íratott Amerikába az egrestelki szerencsét próbálóknak férje sorsát kutatva. Ilka hátborzongató módon „egyenesen a címzettnek” kézbesíti az elhunythoz.

4. Látomások, kényszerképzetek,³⁷ álmok

4.1. A Nagyságos Fejedelem

Ilka meddő elvagyódásának tárgya az a szobája falán függő olajfestmény, amely a *Rákóczi búcsúja* címet viseli, s a vezérlő fejedelem megválását ábrázolja hazájától, hűséges embereitől. Szendy Ilka idejére a szabadságharc emléke és a kuruc hős alakja már mítosszá fényesedett. A jajdoni műhelyek falán szentképeket helyettesítő csataképekről, életképekről lelépő fejedelem a szabadító, e világból megváltó eljövetele szinte a reveláció erejével hat a lányra. Szendy Ilka tehát a képzeletbe menekül a szellemet, lelket sorvasztó katlanvárosból.

Pszedo-hallucinációiban³⁸ a fejedelem szeretője lesz, úgy érzi, a kép megelevenedik, s mindannyiszor megindul feléje, amíg van valaki, aki elvezesse hozzá. Ezt a szerepet tölti be Gönczi Dénes, a napszámos szerető. Ilkának szüksége van rá, hogy a jelen Jajdonába vezesse, tárgyiasítsa a saját fiktív világa Rákócziját: *„Ha pedig ekképpen merészeli képzelettel az időt magunk is kísérteni, ítéljük úgy, hogy Szendy Ilka az egrestelki szőlőkapást odaszegődtette a fejedelemhez, legyen neki egy megbízható embere. Mondván: ilyenben a nagyságos amúgy sem bővelkedik. Rábízhatja pincéit, magtárait. Szőlőjét, kutyáját, asszonyát, minden jószágait. Akár azt is megparancsolhatja neki, hogy rágyújtsa Jajdont a hegyalji világ sötét éjszakáira. [...]”*³⁹

---

³⁶ Szilágyi 1980b: 485. Amint a kőhordás elmarad, Dénes megjelenik (Szilágyi 1980b: 380-381.).

³⁷ Az itt nem elemzettek közül l. még pl. a madártetem-víziót, ill. a virágvasárnap képzelt leírását: Szilágyi, 1980b: 110-111., 500-501; 301-302.

³⁸ Pszedeo-hallucináció: „*A beteg nem éli meg teljes bizonyossággal az érzéksalódásait, ingadozik azok valóságában.*” „*Hallucináció: Érzéksalódás. Kimutatható inger nélkül keletkezett kóros észrevevés, érzetszerű élmény, amely a valódi érzékelés minden tulajdonságával rendelkezik.*” (A pszichiátria ..., 2009: 873; 868.)

³⁹ Szilágyi, 1980b: 97.

Ahogy Rákóczi radikálisan átlépte társadalmi rendje korlátait – hiszen arisztokrata létere parasztsereget toborzott – úgy a jajdoni lány is ezt tette, amikor Gönczi Dénessel, az egrestelki szőlőkapással ölelte magához a vágyott nagyurat. A kép fikciós világa mindenkor erős hatással van Ilkára, intenzíven éli meg a vele való azonosulást. Képzelete folyton gazdagítja, építi birodalmát; újabb gesztusokkal, beállításokkal rajzolja át figuráit: asszonyt, nyüszítő kutyát, főembereket és szolgákat egyaránt. A képből kiemelkedik Rákóczi látomásos alakja – leggyakrabban stalkerével összefüggésben:

*"Támasztó nézésétől a lámpafény recsegett a sötét képkeretet, a messzi barna ember megremegett, elevenedett, szórta le magáról fejedelmi vackait. Így tett tehetetlenül, e kevés éjszakák mindegyikén. A kutya orra a levegőben fennakadt, a cifra asszony karja ölelte a semmit, mert az egrestelki parasztember hullámzó háta fele indult az úr, a várt, az életre delejezett. Amint fölért arra a csorda taposta dombra, a derengés mögéje került, majd ahogy táncolni kezdett, a barna gerendás mennyezet a magasra szállt. Ott taposott, táncolt a parasztember hátán, mint malomkövön, mint szegetlenül megszáradt hatalmas kenyéren sarkantyús csizmáival. Hús- és képzeletkavargás-földlökések, egymást kergetők. Más ritmus, más álom veszettje – mintha két évszázad mozdulatlanságát bosszulja táncba – ezerektől lesett és ezerek kedvéért magára kényszerített fenségét vetkőzi – tombol a fejedelem. Forró párában, mocsokban, hűvös, ragyogást-vesztett aranyban, zavaros mustfényben bomolt; taposta, zúzta a parasztot a lány fölött. Aztán meleg folyó árama kezdte ki, s kapta karjaiba a szobát, sodort, forgatott régi szekrényt, derékaljat, ablakkeretet, falakat."*⁴⁰

*"Mert a valótlannal igazi közelgett rendületlenül, drága mívés kardja himbálva kísérte, egyéb cicomái lemaradtak, fehér gyolcsing vakított rajta, lobogott barna haja, már annyi holmi sem fedte, mint szüreti bálozó legényeket. Oly közel járt, ha karját érte nyújthatná, elérné talán. De szorítják Gönczi Dénes gyertyánkarjai."*⁴¹

*"Fölötte aranylik a fejedelem-ember világosbarna szeme; sötét bajsza szárnyas árnyék; érzi leheletét. Egész fájó, saját valóját mintha különös üvegidomként tűzben forgatva láthatná – s a tűzben forgatott üvegidomról még nem derült ki: olvadni fog-e avagy szilánkokra reped."*⁴²

A jajdoni világ és a kép valója között tehát fokozatosan elmosódnak a határok, a múlt és a jelen között átjárások történnek:

⁴⁰ Szilágyi, 1980b: 285-286.

⁴¹ Szilágyi, 1980b: 82.

⁴² Szilágyi, 1980b: 83.

*"Ekkor már saját magát is ott látta a képen, és már a kavicsnak megtört fehér márvány csikorgását is érezte a talpa alatt. A kép kitérült vele ..."*⁴³

*"Néha már úgy emlékezett a legelső alkalomra is, mikor mozdulni, megelevenedni látta a fejedelem-embert, hogy akkor félni kezdett tőle, és hogy akkor félt saját magától is, azért vetette az ágyra magát, azért nem érdekelte haldokló anyja, sem Dénes kétségei. Hiszen mik voltak ezek ahhoz mérten, hogy egy cifra kardos fejedelem otthagytott őérte kutyát és országot, asszonyt és lovat, kastélyt és hadakat. Talán kétszáz esztendő hadirendjét borogatta halomra miatta, azzal, hogy a szúrágta sötét képkeretből elindult felé. Hiszen abbahagyta a búcsúzkodást. Lehet, egy csata sorsa dőlt el, míg nála járt, s elveszett vagy három vármegye. Hadak késtek el, hiába toborzódtak, harcosok maradtak életben, elszalasztva a hőssé istenülés lehetőségeit, miközben mások haltak hősi halált, kik ezt nem remélték, akiket talán ekkor felejtettek el valamelyik ostromlott várban fölmenteni. Mi minden történhet néhány bomlott óra alatt. A szű csak őrlő kitartóan a fa rostjait, a sötét festék alatt porlasztja a képkeret léceit, s eközben tótágast állnak kétszáz esztendő összetorlódott történelmi dátumai."*⁴⁴

A Nagyságos Fejedelem – akinek módja volt a saját és mások sorsának befolyásolására – úgy jelenik meg a lány szemében, mint a gyűlölt jajdoni rend megregulázója. Szilágyi utal rá, hogy Rákóczi egyszer állítólag megharagudott a városra, mert az vonakodott támogatni seregeit:

"Ám kérjen kölcsön más fejedelmektől, ha nincs pénze, vagy veressen, de lehetőleg ne réztallérokat, mert a portéka kelendő, s netán a másik fél arannyal fizet.

«Ne háborúzzék, akinek nincsen aranya» – izenhették ezt is neki a jajdoniak.

És a megátalkodottságra a válasz? – porig égették Jajdont, jóllehet.

*Mert ha arany nem is, kova meg tapló csak akadt."*⁴⁵

Ahogy Ilkát Jajdon száz és ezer szállal akarja gúzsolni, a Fejedelmet is túszként próbálja fogva tartani a maga ideje:

"Aztán amint tovább nézte, fáradt ingerültséget vélt fölfedezni rajta, mintha a nagyember messzi bámuló komorsága tiltakoznék e képre s keretbe ítéltég ellen: [...] Hogy tőle követelték zsoldjukat a katonák. És fegyvert jó acélból, mert hitvány kovácsoltvas a dragonyos vértet nem üti át. Öntessen ágyút, öröltessen puskaport. És fizessen. Mindegyre fizessen. Szervezzon új hadakat, mert részeg serege várat adott fel és szertehagyta, az ellenség prédájára a drága ágyúkat. [...] No meg osztogasson nemeslevelet s címeket. De adjon hozzá birtokot is,

---

⁴³ Szilágyi, 1980b: 429.

⁴⁴ Szilágyi, 1980b: 84-85.

⁴⁵ Szilágyi, 1980b: 109.

ha lehet. Tőle várják jogaikat a városok. Csapassa le az árulók fejét. Kártalanítsa a kárvallottakat.⁴⁶

"«Mit? Hogy nehéz a kard? Elfáradt a dereka? Lefeküdnék a gyepre eget bámulni, madarakat? Megbolondult a mi jó urunk. Tán beléndeket evett. És hová készülődsz, jó uram? Kiért nyújtod ki nagyságos karjaidat? Miféle lányért, cafkáért, asszonyért?»

Halálra rúgna saját paripád, beléd marna a saját ebed. És mind teellened fordulnának, kik amúgy nevedet kiáltva tiportatják magukat.⁴⁷

A hatalom addig tart, amíg a nép türelme, teherbírása, elvárásai. A hatalom korlátlansága ráébreszti erejükre a kiszolgáltatottakat.

A régmúltnak a városra, illetve a lányra való szabadulása vágyott-félelmetes, a nyitókép motívumait felvillantva, filmszerű vágásokkal a sorsbeteljesülés elkerülhetetlenül tragikus voltára utal: "És messziről, őszi fellegek lepte idő tájairól, nagy hegyeknek ormán túlról elindult a fejedelem. Tépett, üldözött, megkínzott lelkek sereglettek köré, és oly garral közeledtek láthatatlanságukban Jajdon felé, mintha ugyan készen volnának falvakat felégetni, s kardjuk élére hányni, ki útjukat állaná. De jöttek bizton, zajtalan, a jajdoni leány nem volt birtok, birodalom, hogy védje valaki, nem kellett érte háborút viselni, rozsdás csákánnyal szaggatni elenszegülő fejeket. Fecskék hulltak cséplőgép-dobba, fekete meg piros lovak gyászhintó előtt, agyag emésztett temetési menetet, jöhettek bizton: nem fogadnak itt senkit fegyverek."⁴⁸

Dénes ölelése előtt a fejedelem fiktív világa nem vált valósággá:

"A kardos, süveges barna embert pedig túszként tartotta fogva valahol messze a maga ideje, akkor még azt sem merhette remélni, hogy bár egy parasztembert érte küldenek. Elszíntelenedő, régi képe szüette, sötét rázában, olcsó üveg alatt holt tárgy volt a leány szobája falán."⁴⁹

A parasztember kiszolgáltatottsága jelenik meg megsejtett eszköz-voltában, majd Ilka monológjában:

⁴⁶ Szilágyi, 1980b: 127-128.

⁴⁷ Szilágyi, 1980b: 130.

⁴⁸ Szilágyi, 1980b: 284. L. még: "A lány úgy állt meg a fejedelem képe előtt odabent, mintha az hirtelen magához parancsolta volna kopott tekintetével. Talán addig is őt követte, míg rendezte a szobát. Amint a kép fele fordult, a két szem felfénylött a medvebőr süveg alatt. Szendy Ilka úgy érezte, nagyon rég őrajta csügg ez a nézés, anélkül, hogy valaha is találkozott volna vele. [...] Erre Szendy Ilka elijedt a kép elől, s az ágyra dobta magát. De hiába hagyta abba a furcsa, régi ember bámulását, hiába fúrta volna arcát a párnába is, az küszködve tovább közelgett, [...]" (Szilágyi, 1980b: 80-81.)

⁴⁹ Szilágyi, 1980b: 274.

"Csak támassza hátát a sárga lámpafénynek: hídnak, talapzatnak, az elszabadult, hús-vér lénynél valóságban vágyott, messziről megidézett úralak csizmái alá. S ha paraszti férfi-jelenvalósága a másik képzelt érkezéséhez volt elengedhetetlen e néhány ritka éjszakán, ám félhetett, retteghetett Gönczi Dénes... [...]"⁵⁰

"Amint a megkötött kerék lilás csíkját nézte, valami olyan sejtés nyiladozott benne, hogy a kisasszony vele olyankor a Béla úrék rendjét szégyeníti meg. De anélkül, hogy őt, Dénest, azoknál többre vagy annyira is tartaná. Miért gyűlöli önmagában a Simonffyakat, Szendyeket? Mert azt teszi, mikor saját testében azok vérért aláztatja le ővele. Mit bosszul meg rajtuk őáltala?"⁵¹

Dénes számára a fejedelem képe nem elevenedik jelenvalóvá:

"Jópofo egy kardos ember. [...] Vajon mit szólna Ilka kisasszonyhoz a nagyúr? Talán szemet vetne rá... [...] Nem hasonlít a kisasszonyhoz. Szerencsére nem. Dénes maga sem érti miért fontos az most neki, hogy Ilkát a képre ne láthassa rá."⁵²

Dénes és a lány tragikus találkozását a tér és az idő koordinátaival, mitikus karaktereivel érzékelteti az író: "A térben akart elmenekülni, mintha érezte volna, hogy a jajdoni lány szerelme őt az időbe fogja kitaszítani. Elkésett. Az idő vonzását a térbeni menekülésvágy nem előzhette meg. Az idő győzött a tér fölött."⁵³

A regény a legfőbb értékforrásnak tekintett fejedelemtől való megfosztódással indul, utalással az ártatlan életek pusztulására, a gyász és a bűnös szenvedély színeivel, a temetési menet víziójára, ahol a fekete és piros lovak Szendy Krisztina gyászbatárát húzzák.

"Azon a kora tavaszi éjszakán a fejedelem is megfosztatott attól, hogy csizmáit késői korok hajnali harmata áztathatná. Többé nem indult Jajdonba szökve, bujdokolva, nagy hegyeknek ormán túlról, őszi fellegek lepte idő tájairól. Mert többé nem volt, ki lovát kantárszáron fogva Jajdonba elvezesse a hét emberöltővel későbbi jelenbe.

Fekete meg piros lovak vontattak gyáshintót

Fecskék hulltak cséplőgép dobba

Agyag emésztett temetési menetet."⁵⁴

---

⁵⁰ Szilágyi, 1980b: 286.

⁵¹ Szilágyi, 1980b: 183. A gyilkosság után Ilka nem varr többé az előkelőkre, akiknek a munkára átadott kelmében szeretkezett Dénessel.

⁵² Szilágyi, 1980b: 212.

⁵³ Szilágyi, 1980b: 98. "De mert a lány nem lehetett az időnek gazdája, csak eszköze, így hát abban a pillanatban, mikor – a térben menekülni készülővel szemben – az idő kezében eszközként megvillant: ensorsra is megpecsételtetett. Az emberi sorsok logikája szerint mi sem természetesebb. És azt már ő is tudta – igaz, csak ennyit, ezt is megfogalmazatlanul:– az idő őt is el fogja sodorni más tájaira." (Szilágyi, 1980b: 99.)

⁵⁴ Szilágyi, 1980b: 5.

Gönczi Dénes megölésével az új horizontokat nyitó álomhős, eszményi szerelmes társ végképp képbe merevedik.

*"De azóta nem jön a fejedelem. [...] Mert mióta Gönczi Dénes elment, a fejedelem fáradt-ridegen ácsorog a szoba sötétje túlsó peremén, a medvebőr süveg, asszony és kutya hármasszorításában. Komor, lemondó, a «keretbe» rögzítő erőket lebírni képtelen."*⁵⁵

*"Az ágygal szemben lévő falon, az udvarra néző ablak mellett ott függ a fejedelem képe. A félig nyitott szem tükrére utolszor talán ez a kép került. Talán átkozta; de lehet, észre sem vette – egyre megy. A fejedelmi ember távolba emeli medvebőr süvegét, országnagy gondja van, cifra asszonytól búcsúzkodik; a póri sarj kínja nem érheti fel. Számkivetettségbe is főrendek, katonák követik. [...] Elnéz fölöttem – s már fölöttem is – a nyakig sujtásos fejedelem. Már nem tud mirólunk. [...] Újra a képet nézte, a fejedelmét. Nem osztozkodhattál ugye, pedig csak vele lehettem veled. Csak az övéként lehettem a tiéd."*⁵⁶

Rákóczi mint Ilka szerelmeinek tanúja jelenik meg a Béla bácsival folytatott dialógusok egyikén, a lány magaáruló feltárulkozásakor:

*"Néha még restellem is, hogy mi mindent kellett itt végignéznie. Barmok között egy fejedelem. De mihelyst a bűzös, szemetes szerelem elvonult, ő jött az ágyamba."*⁵⁷

A széthulló, kallódó Szendy lány kétségbeesett fohászzkodással, veretes imában fordul a kép hőséhez:

*"Ám küldj mást, parancsold hozzám más emberedet, ha őt elüldözted mellőlem. [...] Végy magad mellé. Rendelj el innen..."*⁵⁸

Utolsó éjszakáján már az ellehetetlenült kapcsolatteremtésről árulkodnak Ilkának a nagyrúrhoz intézett szavai:

*"Lassan te is megvénültél, szépember. Maholnap olyan lesz, mint az én öreg gavalérjaim: zsémbes, kiállhatatlan. Hát a fejedelmek fölött is eljárhat az idő? A fejedelem nem nézett le rá, gomolygó ködben nagy hegyeknek ormán készült átkelni, a magaslatok pedig ott emelkedtek valahol Ilka fölött."*⁵⁹

4.2. Réálalmok, a három bírósági tárgyalás⁶⁰

---

⁵⁵ Szilágyi, 1980b: 97.

⁵⁶ Szilágyi, 1980b: 20.

⁵⁷ Szilágyi, 1980b: 513.

⁵⁸ Szilágyi, 1980b: 430.

⁵⁹ Szilágyi, 1980b: 595.

⁶⁰ Szilágyi, 1980b: 456, 572, 574-575.

Az álmok rendszerezik, új összefüggésekbe hozzák a napközben átélt eseményeket és segítenek feldolgozni a traumákat. A korai sérülések és a kritikus élethelyzetek (rendkívüli traumák, pl. a haláleset) feldolgozási zavarokat, szorongásos álmokat, rémálmokat indukálnak.⁶¹

Ilka kényszeres képzelgéseiben, a gondolat és álom határvein van egy vízió, amelyben Faggyas a két Szendy-őssel szántat⁶² – a járomba fogva meztelenül Bálint és Endre úr, az utcavégi ember korbáccsal hajtja őket – kiszántják a szőlőtőkét. A jelenetet gúnyosan, röhögve nézi Göncziné Demján Mari. Ilka ijedten próbálja eltakarni felmenői szemérmét. Ehhez kapcsolódik egy szüreti látomás, ahol Szendy Endre hordóiból zavaros lőre csurog. A szőlő, a bor megromlása a Szendy-dinasztia végét jelenti.

Arany balladáit (*Ágnes asszony*, *Tetemre hívás*) s a görög sorstragédiák⁶³ atmoszféráját idézik Ilka zavaros rémálmai egy öt felelősségre vonó bírósági tárgyalásról. Mindhárom álom nyelvi és tárgyi motívumaival a lány hiteles személyiségrajzát adja. Kifejezi az elfojtottat, a ki nem mondott sejtelmet: Ilka csak pár pillanattal előzte meg Dénest. Mindháromszor a férje után kutató Gönczi Mari a vádló, Faggyas foglárként, a lány öreként jelenik meg. (Faggyas kikövetkezteti Gönczi Dénes tragédiáját, s ezután a lány szörnyű titkának őrzője és továbbplezójje lesz.) A tiszteletreméltó Béla bácsit látjuk a taláros testület tagjai között. Az első álomban még Ilka ül a vádlottak padján, a másodikban üres a helye, az utolsóban pedig Gönczi iszákjából hull ki a kés.

„Szendy Ilka ugyanis – talán a már emlegetett korai sérültségei, magányossága, kiválóságának titkolt érzete, (?) stb. indokolhatja ezt – keserű kedvvel és sokszor mintegy kísértésnek engedve mindegyre megalázza azokat, akik körülveszik.” [...] „... kihívásnak szánja a környezetével szemben; [...] a körülötte levők türelmét, «állóképességét» vallatja, mintha lázadásukat akarná kiprovokálni viselkedésével, sőt titokban mintha remélné is ezt a lázadást. (Ez legtisztábban Faggyással szemben érvényesül, mert számol az öregnek az ő kihívásaira adott «válaszaival» mint saját maga fölött hozott ítélettel.)”⁶⁴

---

⁶¹ L. ehhez: „A legtöbb álmot a fiatal nők idézik fel, mert rájuk legjellemzőbb az a befelé forduló figyelem és mentális érdeklődés, ami segíti az erre való emlékezést.” (Az álmok, ... 2014.)

⁶² Szilágyi, 1980b: 416-418. L. még: „Saját fajtája esendősége nem szánalmat keltett benne, ennél büszkébb lélek volt: kiszolgáltatottságot, furcsa megaláztatottságot érzett utálkozása miatt.” (Szilágyi, 1980b: 243.)

⁶³ L. ehhez: „A ballada hőse különleges személyiség, sorsa tragikus, de tragikumuma nem az antik jellegű fátumból ered, hanem az alak jellemének, szenvedélyének és szabadon választott cselekedeteinek eredménye.” (Jastrzebska, 2012: 102.)

⁶⁴ Szilágyi, 1980a: 51.

A kegyeletsértő danaida⁶⁵ hősnő – anyja haldoklásakor a szomszéd szobában Dénessel szeretkező – énje, vérfertőzésbe torkolló kapcsolata Béla bácsival egy önmagát halálra ítéelő gesztussal ér véget: Faggyas pénzféltő indulatát felkeltve lesz annak áldozata: a volt szolga agyonüti.

5. A kút

A kút az életvíz forrása, a termékenység szimbóluma, de a másik világ kapuja is (népi hiedelemvilág, mese). Ezt a motívumot sem lehet pusztán a vele kapcsolatos képzettársítások alapján leírni: a regény belső párhuzamaira és az írói kommentárok összefüggéseire kell figyelniük. *"Megtelik a kút is, mélysége elapad. Megtelik megannyi kőpillanattal. Nem kellene sietni a kőpillanatok – pillanatkövek? – cipelésével."*⁶⁶

Ilka önnön múltját temeti a kútba. Önnön múltját, s ezzel jövőjét is, hiszen a gyökereit felélő emberre elkerülhetetlen pusztulás vár. A kút jelképezi meddő ölet, a Szendy család végét, de halotti emlékmű, kőoszlop, ill. fallikus szimbólum is egyben.

A mű rejtélyes, elemeiben többször megjelenő temetési menetének képsorai: ezzé válik Ilka élete is a gyilkosság után. Lassú, időnként felgyorsuló közeledéssé a megsemmisülés felé. De gyászmenet az egész század eleji erdélyi világ is, ideje lejár. Sorsa az apadó kúté: tehetetlenül várja a maga hulló köveit.

Szilágyi világában a megsértett rendnek helyre kell állnia, s a rend érvényesül is: mind az egyén, mind a közössége sorsában. Ez a rend az egyén és közössége által, de mégis: valamiként felettük van.

IRODALOM

A pszichiátria magyar kézikönyve (2009). Szerk.: FÜREDI J., NÉMETH A., TARISKA P. Budapest, Medicina Kiadó

Az álmok segítenek a traumák feldolgozásában (2014). Semmelweis Médiasarok.

---

⁶⁵ danaidák: Danaosz argoszi király leányai a görög mitológiában, akiket férjhez kényszerítettek, de atyjuk parancsára megölték férjeiket a nászéjszakán (egy kivétellel). Büntetésük az alvilágban: feneketlen korsóba kellett szünet nélkül vizet hordaniuk. (Tótfalusi, 1993: 64-65.)

⁶⁶ Szilágyi, 1980b: 415.

<http://semmelweis.hu/mediasarok/2014/12/22/az-almok-segitenek-a-traumak->

feldolgozasaban/ (Elérés: 2014. december 22. Az oldal csak a Semmelweis Egyetem belső hálózatához csatlakozott gépről érhető el.)

ALEXA K. (1999): A száz év magány Erdélyből. In.: *A szerecsen komornyik*. Budapest, Kortárs Kiadó, 137-140.

AMACZINÉ B. ZS., CSERHALMI ZS. (1998): Szilágyi István: Kő hull apadó kútba. In.: *Regények találkozása*. Budapest, 189-202.

COHN D. (1996): Áttetsző tudatok. In.: THOMKA B. (szerk.): *Az irodalom elméletei 2.* (ford.: Cseresnyés Dóra). Pécs, Jelenkor – JPTE, 81-193.

COMER, R. J. (2005): *A lélek betegségei. Pszichopatológia.* (ford.: Boross Ottilia és mtsai.), Budapest, Osiris Kiadó.

Dr. Diag.: OGYI minősítésű, gyógyszertáron kívüli gyógyszerforgalmazás céljára szolgáló, egészségügyi tárgyú elektronikus információs rendszer. <http://www.drdiag.hu> (Elérés: 2014. december 20.)

Dr. Infó: Az Egészségügyi Minisztérium lakossági egészségügyi információs portálja. <http://www.dr.info.hu> (Elérés: 2014. december 20.)

G. KISS V. (1982): A küszöblét változatai. Arcképvázlat Szilágyi Istvánról. *Alföld*, 33 (4): 61-71.

GÖRÖMBEI A. (1998): Szilágyi István: Kő hull apadó kútba. *Magyartanítás*, 31 (1): 49-67.

Gyógyinfók: Az Országos Egészségbiztosítási Pénztár Általános Finanszírozási Főosztályának elektronikus adatbázisa; BNO-kereső: <http://www.gyogyinfok.hu/forum/BNO/index.asp> (Elérés: 2014. december 20.)

JASTRZEBSKA J. (2012): „A bűnért büntetés jár”: Szilágyi István Kő hull apadó kútba című balladás regénye. *Literatúra*, 38 (1): 100-112.

PILLING J., DR. (2002): A gyász lélektana. A normál és a komplikált gyász folyamata. In.: HEGEDŰS K. (szerk.): *A palliatív ellátás alapjai. Szöveggyűjtemény az orvostudományi egyetemek hallgatói számára*. Budapest, Semmelweis Egyetem, 149-164.

POMOGÁTS B. (2013): Erdélyi magyar krónika. Szilágyi István három regényéről. In.: *Jelenben élő múlt*. Irodalmi tanulmányok, Budapest, Napkút, 341-347.

RIGÓ B. (1997): Szilágyi István: Kő hull apadó kútba. In.: *7 x 7 híres mai magyar regény*. Szerk.: SZÉKELY É. Budapest, Móra Kiadó, 316-326.

SZILÁGYI I. (1980a): Balladás-keserves ámokfutás. Megjegyzések a Kő hull apadó kútba filmmezéséhez. *Alföld*, 31 (10): 43-57.

SZILÁGYI I. (1980b): *Kő hull apadó kútba*. Budapest, Magvető Kiadó

SZILÁGYI I. (2012): „*Hogyan hull a kő az apadó kútba?*” Irodalmi Jelen e-folyóirat.

<http://www.irodalmijelen.hu/node/14226>

[Beágyazott videó: <https://www.youtube.com/watch?v=uMYnBD9ZbOk> /11:40-18:25/] (Elérések: 2014. december 20.)

Szilágyi István portréfilm-előzetes. Magyar Művészeti Akadémia.

https://www.youtube.com/watch?v=n5eADIRd_vk (Elérés: 2014. december 20.)

TÓTFALUSI I. (1993): *Ki kicsoda az antik mítoszokban.* Budapest, Móra Könyvkiadó, 64-65.

VINCZE H. O. (2010): A Rákóczi-kép. Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba.* In.: *Helyzet, jelentés: tanulmányok.* Kolozsvár, Komp-Prerss, Korunk, 251-263.

ZENGŐ P. (1998): *Mitológiai és balladás motívumok Szilágyi István: Kő hull apadó kútba című regényében.* Szakdolgozat. Budapest, ELTE BTK

Zengő Péter

pedagógus, szervező-menedzser

cancel.zp@gmail.com